

Betekenisvol en taalcontrastief grammaticaonderwijs met aandacht voor het redeneerproces

JACQUELINE EVERS-VERMEUL

Leenders, G. P. M. (2025). *Bewuste taalvaardigheid ontleed: Onderzoek naar contextrijk, taalcontrastief en procesgericht grammaticaonderwijs in de vakken Nederlands, Engels en Duits*. Proefschrift Universiteit Utrecht. 400 blz. <https://doi.org/10.33540/2863>

Taaldocenten hebben afgelopen jaar kunnen kennismaken met ambitieuze nieuwe kerndoelen (Stichting Leerplanontwikkeling, 2026) en (concept)examenprogramma's (Stichting Leerplanontwikkeling, 2025). Daarin gaat zoals voorheen veel aandacht uit naar taalvaardigheid, maar er is daarnaast ook ruimte voor vakinhoudelijke verdieping. Zo vermeldt de conceptkarakteristiek voor het schoolvak Nederlands (zie onder andere Stichting Leerplanontwikkeling, 2025, p. 6) als kern 'het opleiden van leerlingen tot taalvaardige, taalbewuste en cultuurbewuste burgers die kunnen deelnemen aan een geletterde, meertalige en pluriforme samenleving.' In de kerndoelen en eindtermen voor de moderne vreemde talen zijn vergelijkbare ambities te lezen.

De genoemde karakteristiek doet meteen al uitspraken over de manier waarop leerlin-

gen idealiter hun taalbewustzijn kunnen ontwikkelen: 'door talige verschijnselen en uitingen te analyseren, te bespreken en daarop te reflecteren. Ze beschouwen taaluitingen vanuit verschillende perspectieven en reflecteren daarop vanuit een onderzoekende houding' (Stichting Leerplanontwikkeling, 2025, p. 7). In het licht van deze curriculumvernieuwingen bij Nederlands en de moderne vreemde talen is het proefschrift van Gijs Leenders zeer actueel. Het biedt namelijk juist voor de ontwikkeling van taalbewustzijn waardevolle inzichten, evenals een concrete invulling voor grammaticaonderwijs dat hieraan bijdraagt.

Analyse van de huidige situatie

In hoofdstuk 1 geeft Leenders een typering van de huidige manier waarop grammaticaonderwijs vaak ingevuld wordt in het voortgezet onderwijs, een typering die ook herkenbaar is in werk van onder anderen Coppen (2010), Van Rijt (2021) en Wijnands (2025). Vaak is er sprake van traditioneel grammaticaonderwijs, waarin talen geïsoleerd aan bod komen en het correct benoemen van woordsoorten en zinsdelen een centrale plek inneemt. Deze werkvorm, oorspronkelijk bedoeld om leerlingen logisch te leren den-

ken, is vaak verworden tot het onthouden en toepassen van taalspecifieke ezelsbruggetjes, waarbij leerlingen weinig inzicht ontwikkelen in de relatie tussen vorm, functie en betekenis.

Leenders stelt als alternatief voor om in het grammaticaonderwijs in te zetten op het ontwikkelen van bewuste taalvaardigheid. Dit houdt in dat niet louter het 'correcte' antwoord centraal staat, maar dat de docent een procesgerichte benadering kiest, met veel meer aandacht voor de eraan voorafgaande redenering. Dit voorstel bouwt enerzijds voort op een rijke basis aan internationale studies die pleiten voor bevordering van *language awareness* en past anderzijds goed bij het bredere pleidooi van het Meesterschapsteam Nederlands (Bax et al., 2021) om in het taalonderwijs bewuste geletterdheid te stimuleren.

Materiaalontwikkeling ter verrijking van het grammaticaonderwijs

In de rest van zijn proefschrift presenteert Leenders het ontwerp van een lessenserie die typerend is voor het nieuwe contextrijke, taalcontrastieve en procesgerichte grammaticaonderwijs dat hij voor ogen heeft en onderzoekt hij hoe dit in de praktijk uitpakt. Hierbij doorloopt hij op een voorbeeldige manier verschillende fases van educatief ontwerponderzoek. Eerst doet hij verslag van twee vooronderzoeken onder docenten en leerlingen van de schoolvakken Nederlands, Engels en Duits (hoofdstuk 2 en 3). Vervolgens presenteert hij op basis van literatuuronderzoek de gehanteerde principes voor het ontwerp van een grammaticamodule, die hij twee keer test en doorontwikkelt (hoofdstuk 4). Tot slot voert hij daar een effectstudie naar uit (hoofdstuk 6), waarvoor hij terloops ook nog het meetinstrument (een nieuwe grammaticatoets) ontwerpt en test (hoofdstuk 5).

Het brede palet aan kwalitatieve en kwantitatieve onderzoeksmethoden dat Leenders hierbij toepast, is indrukwekkend. Juist deze diversiteit en de coherentie tussen de deelstudies overtuigde de jury van de AVT/Anéla-dissertatieprijs om Leenders in 2025 deze prijs toe te kennen. De jury typeerde het proefschrift als 'een prachtig staaltje vakdidactisch onderzoek dat bouwt op diepgaande taalkundige analyses waarmee de schoonheid van de linguïstiek verbonden wordt met maatschappelijke impact voor het onderwijs' (Nortier et al., 2026).

Lovenswaardig is ook dat ten tijde van het verschijnen van dit proefschrift vier hoofdstukken ook al als artikel in een wetenschappelijk tijdschrift verschenen waren (zie bijvoorbeeld Leenders et al., 2024) én als populairwetenschappelijke publicatie (zie bijvoorbeeld Leenders, 2020). Bovendien zijn alle ontwikkelde lesmaterialen vrij toegankelijk, zodat docenten ze kunnen gaan gebruiken in hun onderwijs. Daarbij zijn alle animatiescripts en de bijbehorende grammaticale en taalcontrastieve analyses beschikbaar gesteld, wat het geheel interessant maakt als input voor docentprofessionalisering.

Ezelsbruggetjes

Het talenonderwijs in Nederland levert in veel gevallen nog weinig inzicht op in taal en taalgebruik. Dat blijkt ook het onderzoek dat Leenders in hoofdstuk 3 beschrijft. Hij liet negen leerlingen uit 4-vwo grammaticaaliteitsbeoordelingen voor Nederlands, Engels en Duits maken (waaronder het beoordelen van (foutieve) beknopte bijzinnen en syntactisch ambigue zinnen) en liet hen achteraf mondeling toelichten hoe ze tot hun antwoord waren gekomen. Zijn analyse van deze redeneringen laat zien dat leerlingen bij hun beoordelingen voornamelijk impliciete kennis gebruikten en dus met name afgingen op hun taalgevoel.

Bij ontleedopgaven – waarbij leerlingen voor elk van de drie talen een zin redekundig moesten ontleden – zetten ze, ongeacht de doeltaal, vooral expliciete kennis in. Soms betrof dat aangeleerde kennis, maar vaker ezelsbruggetjes die niet getuigen van enig inzicht. Hierbij benutten leerlingen bij Engelse en Duitse opgaven wel kennis vanuit het Nederlands, maar niet andersom.

Naar een kennisrijker curriculum

Op basis van deze stand van zaken in het talenonderwijs stelt Leenders voor om grammaticaoefeningen voortaan in een bredere context te plaatsen, door de expliciete kennis van leerlingen te verrijken met metaconcepten zoals *woordvolgorde* en *congruentie*. Dergelijke concepten bieden grammaticale context die helpt om ‘complexe ideeën en informatie te organiseren, te interpreteren en te integreren in bestaande kennisstructuren’ (Leenders, 2025, p. 23). Daarmee zouden ze het onderwijs betekenisvoller maken en het begrip van traditionele grammaticale concepten zoals *persoonsvorm* en *meewerkend voorwerp* vergroten (Van Rij, 2016).

Leenders’ roep om meer kennis in het talenonderwijs en om bevordering van bewuste taalvaardigheid (in plaats van leunen op ezelsbruggetjes) past bij een actuele internationale trend, waarin voor allerlei vakken bepleit wordt om kennis een grotere plek in het curriculum te geven. Surma et al. (2025) beschrijven deze trend en geven daar verschillende achtergronden bij in hun boek *Kennisrijk kansrijk: naar een onderwijscurriculum voor diepe denkers*.

In hoofdstuk 2 van zijn proefschrift laat Leenders (2025) zien dat taaldocenten op zich welwillend staan tegenover een dergelijke ontwikkelrichting van hun vak. Via een vragenlijst en via focusgroepen konden taaldocenten hun voorkeur voor verschillende metaconcepten aangeven. Uit een lijst van 17 concepten kozen ze in beide

gevallen *congruentie* en *grammaticale functie* als meest nuttig voor hun eigen vak; bij de vragenlijst was dat daarnaast *tijd/aspect* en bij de focusgroepen *woordvolgorde*. De taaldocenten in de focusgroepen onderschreven bovendien de meerwaarde van expliciete kennis en van redeneren vanuit de betekenis van uitingen. Hoewel deze laatste groepen eventueel getypeerd kunnen worden als *early adopters*, is de groep vragenlijstinvallers (255 docenten) te groot om te concluderen dat het proefschrift een te enthousiast beeld geeft. Hoofdstuk 2 laat zien dat er wel degelijk draagvlak is voor het nieuwe type onderwijs dat Leenders (en andere taalkundigen) voorstaat.

Ontwerpprincipes

In hoofdstuk 4 doet Leenders vier ontwerpprincipes uit de doeken voor zijn grammaticamodule ter bevordering van bewuste taalvaardigheid. Ten eerste dient de aanpak vooral als verrijking van het huidige grammaticaonderwijs. Door te streven naar verrijking in plaats van complete vernieuwing, is de kans groter dat docenten ermee aan de slag kunnen in hun eigen context.

Ten tweede moet de aanpak leerlingen grammaticale context bieden. Leenders bepleit om dit op drie manieren te doen, zodat leerlingen zich kunnen ontwikkelen van onbewust (on)bekwaam naar bewust bekwaam:

- door concepten in een taalgeneriek systeem te plaatsen;
- door metaconcepten toe te voegen om relaties tussen concepten te leggen
- door concepten inhoudelijk te bespreken door de relatie tussen vorm, functie en betekenis te leggen.

Ten derde is het streven leerlingen taalcontrastieve context te bieden, door a) inzichtelijk te maken hoe talen binnen het taalgenerieke systeem taalspecifieke vormen gebruiken om betekenis uit te drukken, en door

b) overeenkomsten en verschillen tussen talen te benadrukken. Het idee achter deze taalcontrastieve insteek is dat deze positieve taaltransfer bevordert.

Ten vierde pleit Leenders voor onderwijs waarin leerlingen niet het antwoord maar de redenering centraal stellen. In navolging van onder anderen Coppen (2010) pleit hij voor het werken met ‘rommelige’ problemen, die leerlingen dwingen – vanwege het ontbreken van een duidelijk antwoord – om vanuit verschillende perspectieven te denken en dus een beroep te doen op hogereordervaardigheden zoals analyseren, evalueren en manipuleren. Hierbij doorlopen ze idealiter drie denkfases: waarneming, verwondering en reflectie.

Met dit vierde ontwerpprincipes past Leenders’ werk mooi in een bredere stroming waarin het onderwijs een procesgerichte invulling krijgt en veel ruimte biedt voor redeneren. In Nederland is deze insteek gestart bij het vak geschiedenis, met de introductie van de notie ‘historisch redeneren’ (Van Boxtel & Van Drie, 2018; Van Drie & Van Boxtel, 2008). Deze insteek krijgt nu navolging bij Nederlands met zowel aandacht voor taalkundig redeneren (Coppen, 2025; Van Rij, 2021) als voor literair-historisch redeneren (Mantingh & Bax, 2019), en is ook in ontwikkeling voor andere schoolvakken. Deze verrijking van de vakken wordt ook wel gepromoot onder de noemer ‘dialogisch onderwijs’. Van Ginkel, Van Keulen en Engels (2026) geven hier een heldere beknopte introductie in, met prettig concrete handvatten.

De lessenserie CLAP

In hoofdstuk 4 van zijn proefschrift doet Leenders verslag van zijn educatief ontwerp onderzoek. Op basis van de vier ontwerpprincipes heeft hij het *Cross-Linguistic Awareness Program CLAP* ontwikkeld: een lessenserie voor (voor Nederlands, Engels

en Duits) in 4-vwo met animatievideo’s en opdrachten waarmee leerlingen nadenken over de metaconcepten *grammaticale functie*, *congruentie* en *woordvolgorde*. Dit materiaal heeft hij in verschillende rondes getoetst op relevantie, consistentie, praktische uitvoerbaarheid en effectiviteit, en telkens geoptimaliseerd op basis van ervaringen van docenten en leerlingen en feedback van experts en vakdidactici.

Deze iteratieve ontwerpcyclus mondt uit in een voor docenten vrij toegankelijke en prachtig vormgegeven module (zie <https://www.clap4education.nl/>). Daarnaast zijn alle animatiescripts van CLAP in het proefschrift opgenomen (inclusief QR-code naar de bijbehorende animaties), en wordt de wetenschappelijke onderbouwing van die scripts prettig uitgebreid beschreven: in Bijlage B van het proefschrift staat een grammaticale en taalcontrastieve analyse van de behandelde metaconcepten.

Het kant-en-klare karakter van de materialen heeft iets dubbels. Enerzijds biedt de lessenserie echt een verrijking en kunnen docenten deze vrij makkelijk in hun lesprogramma opnemen. In feite kunnen ze zelfs tegelijk op leren met hun leerlingen, terwijl die de animaties bekijken en vervolgens de bijbehorende opdrachten uitvoeren. Maar daarmee is de rol van de docent ook sterk gereduceerd; de docent staat min of meer buitenspel. En alhoewel Leenders’ onderzoek aantoonde dat de lessenserie de motivatie voor grammaticaonderwijs bij Nederlands, Engels en Duits vergroot, evenals de bewuste taalvaardigheid van leerlingen, is niet duidelijk hoe die leerwinst dan precies tot stand komt. Gebeurt dat tijdens het bekijken van de animaties, bij het maken van de opdracht of juist door de combinatie? Zeker met het oog op toekomstige ontwikkeling van nog meer materialen zou het interessant zijn geweest om daar preciezer zicht op te hebben.

Een ander soort grammaticatoetsen

Bij andere leerdoelen in het onderwijs past ook een andere manier van toetsing. Ook daar heeft Leenders aan gedacht. Aan de veelheid aan studies heeft hij ook nog een instrumentatieonderzoek toegevoegd, waarover hij rapporteert in hoofdstuk 5. In feite vormen de opdrachten die leerlingen maken na het bekijken van de animatievideo's met een ook de toetsen waarmee hun bewuste taalvaardigheid wordt gemeten.

In totaal zijn er 936 (!) items ontwikkeld en getest, verdeeld over drie talen, twee typen bewuste taalvaardigheid (taalvaardigheid versus taalbewustzijn), drie metaconcepten (grammaticale functie, woordvolgorde en congruentie) en vier itemtypen, waarin leerlingen:

1. de grammaticaliteit van zinnen beoordelen;
2. uitleggen waarom zinnen grammaticaal incorrect zijn en deze verbeteren;
3. uitleggen waarom grammaticale relaties incorrect zijn en deze verbeteren; of
4. de juistheid van vier visueel weergegeven interpretaties van een ambigue zin beoordelen en bij één interpretatie een onderbouwing geven.

Op basis van kundige toepassing en interpretatie van statistiek heeft Leenders drie gelijkwaardige toetsversies geconstrueerd, die direct bruikbaar zijn in het taalonderwijs.

Wat levert CLAP op?

In hoofdstuk 6 doet Leenders verslag van zijn laatste studie, een effectstudie onder 200 vwo 4-leerlingen en vier ervaren docenten. 'De resultaten toonden aan dat CLAP significant bijdraagt aan een dieper begrip van de relatie tussen vorm, functie en betekenis en aan een verhoogde motivatie voor grammatica in de vakken Nederlands, Engels en Duits' (Leenders, 2025, p. 149). Al met al een bruikbare lessenserie, waarmee leerlingen daadwerkelijk leerwinst boeken.

Brengt CLAP daarmee alles wat de titel van het proefschrift belooft, namelijk contextrijk, taalcontrastief en procesgericht grammaticaonderwijs? Enerzijds: ja! De serie is procesgericht door de grote ruimte voor het redeneerproces. En ja, er is duidelijk sprake van een taalcontrastieve insteek, die een vak overstijgende aanpak faciliteert. Daarmee is er een grotere kans op transfer van kennis van de ene naar de andere taal.

Anderzijds: niet helemaal. De titel belooft immers ook een contextrijke insteek. Die contextrijkheid krijgt enigszins vorm via de taalgenerieke in plaats van louter taalspecifieke benadering van grammatica, en via het werken met metaconcepten. Ook krijgt de contextrijkheid invulling via het benutten van meerdere 'bronnen' voor inzichten in grammatica: taalgevoel, taalnorm en taalwerkelijkheid (inclusief het werken met naslagwerken). Leerlingen hoeven de verworven inzichten echter nog niet toe te passen in betekenisvolle communicatieve contexten, zoals tijdens het zelf schrijven van teksten of bij het lezen van literaire werken. Myhill en collega's (2018) tonen positieve transfer-effecten van dergelijk geïntegreerd grammaticaonderwijs aan op schrijfvaardigheid en metalinguïstische kennis.

Een dergelijke uitbreiding van de notie contextrijk biedt kansen om invulling te geven aan de ambitie van het Meesterschapsteam Nederlands (2021) om vaker de neerlandistische domeinen taal, literatuur en communicatie te verbinden. Het boek *Formuleren* van Onrust et al. (1993) biedt inspirerende voorbeelden hoe zo'n combinatie eruit kan zien. Juist die koppeling zou een verdere verrijking van het schoolvak vormen, die helemaal in lijn is met de beoogde curriculumherzieningen en die bovendien bijdraagt aan de ont-kaveling van het schoolvak Nederlands en de moderne vreemde talen.

LITERATUUR

- Bax, S., Coppen, P.-A., Evers-Vermeul, J., Gloppe, K. de, Herten, M. van, Mantingh, E., Oostendorp, M. van, & Voorst, S. van (2021). *Bewuste geletterdheid in perspectief: Kennis, vaardigheden en inzichten*. <https://neerlandistiek.nl/wp-content/uploads/2021/03/Bewustegeletterdheid-in-perspectief-maart-2021-210321.pdf>
- Boxtel, C. van, & Drie, J. van (2018). Historical reasoning: Conceptualizations and educational applications. In S. Metzger, & L. Harris (Eds.), *International Handbook of History Teaching and Learning* (pp. 149–176). Wiley-Blackwell.
- Coppen, P.-A. (2010). De taal is een rommeltje. In H. Hulshof & T. Hendrix (Eds.), *Taalkunde en het schoolvak Nederlands [Special]*. *Levende Talen Magazine*, 97, 26–29.
- Coppen, P.-A. (2025). *Tussen drie haakjes. Afscheidsrede*. Radboud University Press. <https://books.radbouduniversitypress.nl/index.php/rup/catalog/book/tussen-drie-haakjes>
- Drie, J. van, & Boxtel, C. van (2008). Historical reasoning: Towards a framework for analyzing students' reasoning about the past. *Educational Psychology Review*, 20(2), 87–110.
- Ginkel, G. van, Keulen, R. van, & Engels, M. (2026). *Dialogisch onderwijzen: Samen redeneren in de klas. Handelingsbeeld voor Vakdidactiek B*. Radboud Docenten Academie.
- Leenders, G. (2020). Grammaticaal taalbewustzijn in de vakken Nederlands, Engels en Duits: Wie/wat+ waar ben ik nou eigenlijk mee bezig? *Levende Talen Magazine*, 107(3), 14–20. <https://lt-tijdschriften.nl/ojs/index.php/ltm/article/view/2018>
- Leenders, G. P. M. (2025). *Bewuste taalvaardigheid ontleed: Onderzoek naar contextrijk, taalcontrastief en procesgericht grammaticaonderwijs in de vakken Nederlands, Engels en Duits [Proefschrift Universiteit Utrecht]*. <https://doi.org/10.33540/2863>
- Leenders, G., Amstel, M. van, Graaff, R.

de, & Koppen, M. van (2024). Het didactiseren van bewuste taalvaardigheid in het grammaticaonderwijs: Grammaticale concepten ingebed in hun grammaticale en taalcontrastieve context. *Dutch Journal of Applied Linguistics*, 13, 1–43. <https://doi.org/10.51751/dujal16273>

Mantingh, E., & Bax, S. (2019). Tjeempie! 'Wat zou er zijn met die moderne schrijvers?': Literatuurhistorisch redeneren met Liesje in Luiletteland. *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 135(2), 100–127. <https://doi.org/10.5117/TNTL2019.2.003.MANT>

Myhill, D., Jones, S., & Lines, H. (2018). Supporting less proficient writers through linguistically aware teaching. *Language and Education*, 32(4), 333–349. <https://doi.org/10.1080/09500782.2018.1438468>

Nortier, J., Michel, M., Lamerichs, J., Schoenmakers, G.-J., & Kaland, C. (28 januari 2026). Juryrapport AVT/Anéla-dissertatieprijs 2025. *Neerlandistiek: Online Tijdschrift voor Taal- en Letterkunde*. <https://neerlandistiek.nl/2026/01/juryrapport-avt-anela-dissertatieprijs-2025/>

Onrust, M. G., Verhagen, A., & Doeve, R. E. (1993). *Formuleren*. Bohn Stafleu van Loghum.

Rijt, J. van (2016). De meerwaarde van valentie als taalkundig concept binnen het grammaticaonderwijs: Meer grip op taalkundige structuren. *Levende Talen Magazine*, 103(7), 6–10. <https://lt-tijdschriften.nl/ojs/index.php/ltm/article/view/1609>

Rijt, J. van (2021). *Understanding grammar: The impact of linguistic metaconcepts on L1 grammar education [Proefschrift, Radboud Universiteit Nijmegen]*. <https://hdl.handle.net/2066/230214>

Stichting Leerplanontwikkeling (SLO). (2025). *Conceptexamenprogramma's Nederlandse taal en literatuur - vwo (versie 2)*. <https://www.slo.nl/publish/pages/22900/concept-examenprogramma-nederlandse-taal-en-literatuur-versie-2-vwo.pdf>

Stichting Leerplanontwikkeling (SLO). (2026). *Kerdoelen voortgezet onderwijs (derde druk)*. <https://www.slo.nl/publish/pages/23189/kerndoelen-voortgezet-onderwijs-slo-2026-derde-druk.pdf>

Surma, T., Vanhees, C., Wils, M., Nijlunsing, J., Crato, N., Hattie, J., Muijs, D., Rata, D., Wiliam, D., & Kirschner, P. A. (2025). *Kennisrijk kansrijk: Naar een onderwijscurriculum voor diepe denkers*. Lannoo Campus.

Wijnands, A. (2025). *Linguistic sources in grammar education: Fostering reflective thinking about language* [Proefschrift, Radboud Universiteit Nijmegen]. Radboud University Press. <https://doi.org/10.54195/9789465150949>

JACQUELINE EVERS-VERMEUL werkt als universitair hoofddocent Taal, Communicatie & Educatie aan de Universiteit Utrecht. Zij doet onderzoek naar lees- en schrijfdidactiek en naar de begrijpelijkheid van teksten: welke kenmerken maken teksten of toetsvragen lastig te begrijpen, hoe komt dat en wat betekent dit voor de onderwijspraktijk en voor docentprofessionalisering?
E-mail: j.evers@uu.nl